

Po Valvasorju: Grad Pod Turnom

TIVOLSKI GRAD IN PARK V LJUBLJANI

ALOJZIJ POTOČNIK

Od nekdanj si je ljubljanska mestna občina prizadevala, da bi dobila primeren in lepo urejen gaj ali park, v katerem bi se moglo meščanstvo oddahniti, razvedriti in okrepčati predvsem v vročem poletju. Pred devetnajstim stoletjem so bili v Ljubljani vsi čedno oskrbovani senčnati vrtovi last bogatinov, ki pa so jih skrbno zapirali, da ne bi zahajali vanje ostali meščani. Prvi večji javni park je bil Lattermannov drevored, ki je segal vzdolž Gosposvetske in Celovške ceste odnosno prav od sedanje Ajdovščine do Koslerjevega vrta nasproti pivovarni »Union«. Park so nameravali napraviti že Francozi. Zato je tedanji intendant Chabrol leta 1813. naročil inženirju Blanchardu, naj izdela za park načrt. Inženir je površno zarisal le tisti del drevoreda, ki drži še dandanes od Bleiweisove ceste do Koslerjevega posestva, in onega, ki je držal svoje dni od bivšega Maličevega hotela, zdaj Bačove hiše pred

glavno pošto, do tivolskega gradu. Ko so Francozi leta 1813. odšli, je zamisel drevoreda zaspala za dve leti, to je do leta 1815. Takrat je prevzel petični Andrej Malič stroške za napravo glavnega drevoreda od svojega hotelskega vrta do podturnske graščine. Zasadili so štiri jagnede in dve sto štirideset akacij. Sploh je bil prvotno ves Lattermannov drevored zasajen po večini z jagnedi in akacijami. Toda ker ta drevesa niso nič kaj povoljno uspevala, so jih že leta 1822. zamenjali z divjimi kostanji, ki so se kmalu jako bohotno razrasli ter kot visokodebelni in zelo vejnati skrbeli ob vročini za prijetno senco.

Leta 1933. je dala mestna uprava preurediti dotdanji glavni drevored po načrtu arhitekta Jožefa Plečnika v velikomestno šetališče, ki odpira čudovit pogled proti podturnskemu gradu. Tujec, ki pride po Aleksandrovi cesti ter gre mimo Narodnega doma in

Trubarjevega parka proti Tivoliju, kar presenetljivo pospeši korake preko železniške proge, kjer se začne široka promenada, ki jo obdaja na obeh straneh krasen park ali angleški vrt. Že pri Trubarjevem spomeniku ga pozdravlja mičen topolov gaj, a za spomenikom se mu kaže iz zelenja pravoslavna cerkev, zgrajena v bizantinskem slogu po načrtu inž. arh. Korunovića in posvečena slovanskima blagovestnikoma Cirilu in Metodu. Ob železni cesti nasproti tej cerkvi se zbira na svojem igrališču z vodometom otroški svet, ki se lahko po mili volji zabava in veseli življenja v gosti senci dreves, na travi ali pa na razbeljenem pesku. Zelo lep je zlasti desni del parka, ki se razprostira za Jakopičevim umetniškim paviljonom. Veliki središnji cvetlični hlebec, ki so mu sosedne cvetlične grede in skupine listovcev, meji na zgornji del parka, zasajenega večidel z iglavci. Tu začuti človek že bližino gozda, iz katerega veje hladnejši zrak. Ves park in glavno šetališče, ki ima po sredi stebre iz umetnega kamna s svetilkami, razodevata prizadevanje, da Ljubljana noče zaostajati glede privlačnosti in lepote za bogatejšimi evropskimi mesti. Stari park — tik pod tivolskim gradom — v katerem je tudi vodomet, je ohranil iz večine še do dandanes prvotno obliko.

Čeprav so zgodovinski viri o početku tivolskega gradu precej nejasni, se vendar ve, da je stal nekoč na griču za današnjim njegovim poslopjem stolp, v trinajstem stoletju last koroških vojvod — v njem je zlasti rad letoval večkrat vojvoda Ulrik — a okoli leta 1440. v posesti stotnika Jurija barona Apfaltrerna. Ta mož je spretno branil Ljubljano za vladanja cesarja Friderika III. proti celjskemu grofu Ulriku II. dne 3. avgusta 1442. Jurij, pod čigar vodstvom so se Ljubljančani po junaško borili, je vse Ulrikove napade hrabro odbil. Zategadelj mu je Ulrik iz maščevanja zažgal stolp. Apfaltrern je sezidal nato pod gričem novo poslopje ter mu dal ime »Pod pustim turnom« (»Unter dem öden Turm«) ali kratko »Podturn«. Koliko časa je bilo poslopje ali gradič last Apfaltrernov, ni mogoče ugotoviti. Znano pa je vendar, da je bila leta 1448. njegova lastnica Siguna, katere mož je bil vitez Ivan pl. Saurau. Siguna je prodala gradič še istega leta ljubljanskemu meščanu Gašperju Chrobatu za dve sto goldinarjev ogrske vrednote. Leta 1507. sta postala lastnika gradiča Jurij in Wolfgang plemeča Sauraua, ki sta ga s prodajno listino prav to leto, in sicer v nedeljo pred sv. Margareto, odstopila deželnemu vicedomu Erazmu Praunwartu in njegovi soprogi Margareti za šest sto štirideset goldinarjev kranjske vrednote. Praunwart je zgradil v bližini gradiča opekarno, katero je pozneje prodal magistratu. Gradič je kupil l. 1534. ljubljanski meščan Anton Küchl, po čigar smrti je pripadel njegovi obvdoveli ženi Šolastiki. Za njo je bil leta 1557. posestnik gradiča Valentin Küchl, meščan radovljiški (morda sin ali pa sorodnik Antona Küchla). V neki listini je zapisan okoli leta 1581. kot posestnik gradiča sicer Gašper Maurič, vendar pa ni moči pojasniti, je li dobil gradič od Valentina Küchla ali od koga drugega. Kupno pismo z dne 17. februarja 1581. priča, da se je imenoval Podturn tudi »Podrožnik«, ker se je reklo vsemu hribu ob tistem času vobče Rožnik. Ista listina dokazuje še to, da ni pripadalo takrat gradiču toliko zemlje, kolikor pozneje. Vendar pa tudi Mauričeva družina

ni bila dolgo lastnica gradiča, kajti ko je umrl Gašper, je prodal dne 2. septembra 1589. njegov sin Adrian Maurič pl. Mosperg posestvo sorodniku Melhijorju Stofflu. A že dne 12. novembra naslednjega leta si je priboril gradič Stofflov »ljubi sorodnik« Melhijor Pantaleon, deželni uradnik. Hitro menjavanje posestnikov svedoči, da posestvo po vsej priliki ni donášalo primernega dohodka ter da se ga je skušal zato vsakdo čimprej iznebiti. Toda Pantaleon je zamenjal njive, ležeče v bližini gradiča, za druge, da je tako osredotočil plodonosno obdelovanje posestva in si povečal dohodke iz njega. Ta lastnik je posedoval tudi prostor poleg gradiča, kjer je stala nekdanja Praunwartova opekarna. Zanj je plačeval mestnemu magistratu na leto samo en goldinar davka, to je tako imenovani »patidenk«.

Zaradi junaštva, vdanosti in zvestobe do vladarja, ki so jih izkazali borci pod poveljstvom Jurija barona Apfaltrerna, ko je oblegal Ulrik II. Ljubljano, je oprostil cesar Friderik IV. nekatere lastnike ljubljanskih hiš, ki so se udeležili tega boja, in njihove naslednike plačevanja davka. Taki srečniki so plačevali zavoljo tega odslej samo en krajcar davka na leto, kar je veljalo za nekakšen zunanji znak, da so podložni magistratu. »Patidenk« so prinašali praznično oblečeni zavezanci vsako leto dne 30. septembra o polnoči v mestno hišo, kjer so jih pričakovali in sprejeli vsi mestni očetje. Na določbe strogega mestnega reda, veljavne za vse druge noči, se to noč izjemoma ni gledalo. Ne samo srečni davčni oproščenci, temveč celokupno ljubljansko prebivalstvo se je vdajalo veselju ter prebilo noč med 30. septembrom in 1. oktobrom na ulicah in zabaviščih. Toda sčasoma se je ta slovesnost izpremenila v grdo razvado, tako da so se jeli porajati hudi nočni izgredi, ki so postajali bolj in bolj nekaj navadnega. Zato je prepovedal vicedom vse veselice v takih nočeh. Plačevanje »patidenka« se je ohranilo še nadalje do leta 1751. Škoda, da ni ostalo takšno plačevanje v veljavi do dandanes, zakaj zelo bi bilo to vseh tako posestnikom kakor najemnikom. Isti vladar je tudi dovolil, da sme mesto pismena potrdila z rdečim voskom pečatiti.

Med drugimi je bil oproščen tega davka pozneje tudi Melhijor Pantaleon. Tedanji po protestantsko orientirani mestni magistrat ga je s pismom z dne 5. junija 1600. oprostil vseh davščin z utemeljitvijo, da »uvideva Pantaleonovo zvestobo in podložnost ne le za časa njegove službe, marveč tudi pozneje«. Ker je nameraval mož ohraniti gradič najbrž še svojim potomcem, zato se je brigal zanj mnogo bolj ko njegovi predniki. Toda prišlo je drugače! Knezoškof Tomaž Hren si je nadel nalogo, da zatre luteranstvo v Ljubljani popolnoma. Zategadelj je poklical na pomoč jezuite z Reke. Prvi so dospeli dne 21. januarja 1597. ter se naselili v frančiškanskem samostanu na sedanjem Vodnikovem trgu. Ker pa so bili samostanski prostori v zelo slabem stanju, so se preselili jezuiti v ubožnico pri Sv. Jakobu. Toda ker tudi njeni pretemni in pretesni prostori niso ustrezali njihovim potrebam, so začeli misliti na gradbo lastnega samostana. V ta namen so pokupili okoli stare šentjakobske cerkve nad trideset hiš in tudi ubožnico ter dali vse s cerkvijo vred podreti. Nato so poklicali leta 1598. arhitekta Martina Valorsa, uda svojega reda, da je nadziral gradnjo novega samostana, ki je bil leta

1603. dozidan. Jezuiti so kaj uspešno pomagali Hrenu pri njegovem protireformacijskem delovanju. A najhujši udarec je zadal luteranstvu nadvojvoda Ferdinanda, ko je uvedel »reformacijske komisije«.

V Ljubljani je pričela delovati taka komisija dne 22. decembra 1600. Razen drugega je določala neka odredba tudi to, da se morajo ljubljanski luterani povrniti k rimsko-katoliškemu veroizpovedanju. Trdovratnikom se je ukazalo, da morajo zapustiti v šestih tednih in treh dneh Ljubljano, priznati s prisego svoje premoženje ter plačati od njega »deseti vinar«. Ta odlok je prestrašil prejkone Pantaleona, da je ponudil jezuitom svoj gradič v nakup ter sklenil dne 26. februarja 1601. z njimi kupno pogodbo, ki jo je podpisal takratni rektor jezuitskega kolegija Henricus Nivarius. Pantaleon je prodal gradič za 4000 gld. s pogojem, da mu izplačajo jezuiti polovico kupnine takoj, a polovico poravnajo dve leti pozneje. V kupni pogodbi se ne imenuje gradič Podturn, ampak Rožnik (»Rosenpach«).

Kjer so danes Pod turnom parki, so se razprostirale svoje dni njive, lastne posvetnjakom, cerkvenim ustanovam in jezuitom. V last poslednjih so prehajale še vedno nekatere. Kako, naj pojasnijo sledeči odstavki.

V smislu kupne pogodbe z dne 14. decembra 1601. je prodal jezuitom Marko Stettner dve njivi. Za nju so mu plačali delni znesek 33 gld. 36 kr. 1 pf., medtem ko jim je ostalo kupnino njegov sin istega imena dne 11. aprila 1611. odpustil. Med jezuitskimi je bila tudi njiva, ki je ležala med njivama šentvidske cerkve in cerkve sv. Antona (kje je bila ta, se ne ve). To njivo je prodala njena lastnica Katarina Hueber svaku Fabijanu Kirchpergerju. Od njega in soproge Marije pa so jo kupili dne 15. januarja 1602. jezuiti za 155 gld. 32 kr. in 1 pf. Razen nje so si pridobili potem še njivi, ki sta mejili na kupljeno in pripadali omenjenima cerkvama, katerima so pa morali za to odrajtovati vsako leto obresti, in sicer za vsako njivo posebej.

Lastnica njive, ležeče med Stettnerjevo in Salbadonovo imovino, je bila šempetrska cerkev, prav za prav župnija. Med reformacijsko dobo je bila njiva prepuščena ob nekih pogojih Ivanu Soncu in njegovi ženi Suzani kakor tudi Krištofu Peeru, Suzaninemu sinu iz prvega zakona, in Katarini, hčeri Ivana Sonca in njegove prve žene Uršule. Toda to njivo so si prilastili kmalu jezuiti, ki so pa morali plačevati župniji 1 gld. 10 kr. najemnine na leto, kar jim ni bilo nič kaj povšeči. Zato so se hoteli te davščine vsekakor iznebiti, kar se jim je res posrečilo, ko je vladal ljubljanski škofiji Rajnald Scarlich, naslednik knezoškofa Tomaža Hrena. Dne 19. avgusta 1637. so se namreč odkupili od navedenega letnega zneska s 33 gld. 20 kr. v kranjskih deželnih obligacijah, s čimer se je zvišal dohodek župniji za 50 kr.

S tako pridobljenimi njivami so postali jezuiti zdaj gospodarji zaokrožene celote njiv in travnikov na vznožju podturnskega gradu v smeri proti mestu.

Le nekaj je jezuitom zdaj še nedostajalo, da bi bil popolnoma ves kompleks njihov ter bi bili potemtaka nemoteno lastniki vsega posestva. In to je bila neka njiva, ležeča med njihovimi in kmetijo v Spodnji Šiški z nekaterimi travniki in majhnim, že izsekanim gozdom Pod turnom. Vse pa last baronov Lanthierijev.

Razen tega je predsedalo jezuitom še to, da so morali oddajati od svojih njiv dve tretjini desetine baronom, medtem ko je imel pravico do tretje ljubljanski knezoškof. Jezuiti so uvideli, da bi to razmerje do Lanthierijev utegnilo postati razlog za vsa mogoča nesoglasja. Zato so naprosili po patru Nikolaju Koprivitzu Lanthierije, naj jim prodado po zmerni ceni svojo njivo in se odpovedo sporazumno desetini. Bratje Lanthieriji so odgovorili patru posredovalcu pismeno, da jim sicer ni neizogibno potrebno, prodajati nepremičnin, ki so jim jih zapustili praroditelji, vendar pa so pripravljene prepustiti neprisiljeni označene objekte kolegiju, če očetje iz družbe Jezusove obljubijo, da hočejo pri nadvojvodi regentu posredovati za troje, in sicer: 1. da se oprosti njihova hiša v Ljubljani vsega, kar se tiče mestnih pravic, in se ji prizna izjemen položaj; 2. da se jim podari neki grič v št. Vidu pri Vipavi; 3. da dobe sodno oblast in neposredno pododnost, razen v izvestnih primerih, v krajih Sv. Roku, Sv. Petru, Spodnji in Zgornji Vrtojbi pri mestu Gorici. Baroni so dejali, da je njihova zahteva malenkostna in za nadvojvodo ne neugodna. Zategadelj so mislili, da njena izpolnitev pač ne bo težavna, ker vedo, kako zelo je priljubljen Koprivitz na nadvojvodovem dvoru v Grazu. To pa, kar kolegiju nudijo, cenijo na več tisoč goldinarjev (čeprav je bilo mnogo manj vredno).

Jezuiti so se sprijaznili s sporočeno zahtevo ter se takoj odločili, ukreniti vse, česar je treba, da Lanthierijem ustrežejo. Zastran prve točke niso imeli nobene prave težave, ker je mestno oblastvo pristalo v celoti nanjo, pa še na to, da baronom ne bo treba plačevati za njihovo hišo letnega davka v znesku 13 gld. 30 kr. Nikakor pa niso mogli jezuiti doseči povoljnih uspehov glede zahtev, izraženih v drugi in tretji točki. Zavoljo tega so zahtevali Lanthieriji njivo, ki so jo medtem jezuiti že ukoriščali, nazaj, toda ne samo njive, temveč tudi pridelke, ki so zrasli na njej, in desetino. Vse to je povzročilo jezuitom dosti sitnosti, posebno v letih 1609. do 1612., ko je bil upravnik Lanthierijevih posestev njim sovražni in nenaklonjeni protestant Martin Steinhauser, ki je svoje gospodarje o vsem napačno obveščal. Naposled so Lanthieriji vendarle uvideli, da so jim jezuiti izvojevali, kar so pač mogli. Zato sta prepustila brata Ivan Gašper in Friderik kolegiju njivo v vrednosti 80 do 100 gld. in dve tretjini desetinskega deleža z darilnim pismom z dne 29. januarja 1619., naslovljenim na rektorja patra Nikolaja Jagniatoviusa in njegove naslednike. V pismu je rečeno, da to ni darilo, marveč le neke vrste nagrada, ki si jo je družba z dovoljnim trudom prislužila. Tako je bila ta zadeva za jezuite po daljšem času ugodno rešena. Preostala je nato le še ureditev, ki se je tikala ostale tretjine desetinskega deleža, pripadajočega ljubljanskemu knezoškofu. Pravici do tega deleža se je pa knezoškof Oton Friderik grof Buchhein odpovedal ter samo rektorju naročil, naj ob nekaterih nedeljah in posebej označenih praznikih v šenklavžu slovenski pridiga ud Jezusove družbe, ki si lahko izposodi knjige, ki bi jih morda za ta namen potreboval, v škofijski knjižnici. Toda Buchheinov naslednik knezoškof Jožef grof Rabatta je načel iznova razpravo o desetinskem deležu, trdeč, da gre za župnijske pravice. Spor o deležu je končal šele knezoškof Žiga grof Herberstein, ki je zasedel za Rabatto prestol ljubljanske škofije, s tem, da je dne 15. decembra 1688. potrdil pogodbo,

sklenjeno med knezoškofom Buchheimom in tedanjim jezuitskim rektorjem.

Hren je sezidal jezuitom nov grad in ga blagoslovil pri dveh vodnjakih, ki sta bila v grajski veži. Kakšen je bil grad ob tistem času, pripoveduje J. V. Valvasor v svojem delu »Ehre des Herzogthums Krain« (XI, stran 584). On pravi: »Grad stoji pod gričem, ki je obraščen z gostim gozdom. Poslopje obdaja sadno in drugo drevje tako, da ga ni moči prav opaziti od nobene strani, ker je med zelenim grmičevjem. Poleti je tu zaradi drevesne sence prijetno hladen zrak. V gozdu žubore tu pa tam ljubki studenčki, pod gradom pa se naslaja oko ob pogledu na ravne travnike in orno polje. Ker je torej ta kraj zabavno kratkočasen, zato ga p. n. očetje jezuiti ljubljanski porabljaajo ob dneh odpočitka za sprehajališče in zabavišče.«

Po navedenem Valvasorjevem poročilu se lahko sklepa, da sta bila grad in vrt današnjega Podturna zelo priljubljeno bivališče jezuitom in njihovim gojencem. Večkrat so bili v gradu pogoščeni dobrotniki jezuitskega reda, a tudi jezuite so drugi gostili. O tem vedo povedati marsikaj jezuitski dnevnik, ki jih hrani arhiv narodnega muzeja. Tako je na primer neki ljubljanski stolni prošt presenetil kuharja podturnske graščine s tem, da je poslal v kuhinjo, preden je prišel v grad, šest kopunov in več steklenic sladkega laškega vina, kar so nato v presrčni družbi on in očetje jezuiti použili. Nekdaj se je neki istrski župnik sam povabil k jezuitom ter imel srečo, da je bilo takrat v gradu na uporabo več zajcev in tort. Neki škof iz bližnje pokrajine, ki je večkrat obiskal jezuite, je dobil razen juhe, govedine, pečenke in močnate jedi tudi kokoške testenice, pečene jerebice in kot prikuho kolerabo. Ker je bil sladkosnedež, so mu postregli povrh še z mandeljnovo in hruševno torto. Pri rednem kosilu so postrezali jezuiti goste tudi s pečenimi ribami in piščanci, raki, mlado kuretino v obari, jagnječino in različnimi prikuhami. Pa tudi svojim gojencem so jezuiti ob slavnostnih prilikah nudili dobro južino, zlasti vselej takrat, kadar so na prostem pred gradom uprizorili gledališko igro. Pri neki priliki so Podturnom sprejeli z godbo povabljenega deželnega glavarja gojenci jezuitskega kolegija, našemljeni kot plesoče opice in satiri (gozdni bogovi).

Leta 1703. so jezuiti grad popolnoma preuredili. Po razpustu njihovega reda (1775.) je stanoval v njem večasi poleti ljubljanski knezoškof. Ko se je leta 1790. mudila v Ljubljani nadvojvodinja Elizabeta, ji je priredilo plemstvo dne 29. avgusta v gradu slavnostno večerjo, ker je bival tedaj ljubljanski knezonadškof Mihael baron Brigido v Podturnu. Grad je prešel pozneje v last kranjskih deželnih stanov, od njih v posest študijskega sklada, naposled pa državnega erarja, ki ga je obdržal do leta 1851.

Za časa vojne med Avstrijci in Francozi leta 1800. je bila v gradu vojaška bolnišnica za ranjence, ki so jih dovažali iz Italije.

Okoli štiridesetih let prejšnjega stoletja je dobil grad sedanjo obliko. Zanj se je zanimal zmagovalec v bitkah pri Kustoci (1848.), Mortari in Novari (1849.), maršal Jožef grof Radetzky pl. Radetz. Dne 18. junija 1851. je pisal deželnim stanovom, da se namerja naseliti v Ljubljani »iz posebne ljubezni do vrljih Kranjcev« in kupiti Podturn. Ni pa kupil gradu sam, ampak cesar Franc Jožef I., ki ga je prepustil

Radetzjemu in njegovi soprogi do konca njunega življenja na uporabo. Dne 1. maja 1852. je prevzel maršal grad, ki se je imenoval od tedaj »Villa Radetzky«. Radetzky je grad popolnoma prenovil in zgradil poleg njega čedne hleve. Razen tega je dal speljati po bližnjem gozdu položna pota in olepšati prostor okoli gradu z mičnimi cvetličnimi gredicami. Poprava gradu, nove stavbe in druge omišljave so stale maršala nad trideset tisoč goldinarjev.

Ljubljanski mestni odbor je izvolil Radeckega spričo hvaležnosti in spoštovanja dne 30. maja 1852. za častnega meščana in mu nato dne 24. septembra slovesno izročil častno diplomu. Štiri leta potem (1856.) je Radecki vrnil grad cesarju. Ker je bil grad nato naprodaj, ga je leta 1864. kupilo mesto od cesarske uprave posestev.

O tem nakupu so poročale »Novice« z dne 1. novembra 1865. sledeče: »Grad ‚pod turnom‘ (Tivoli) je tedaj *mestno posestvo*. Presvitli cesar ga je prodal mestu za 72.000 gld., in sicer tako, da se 22.000 gld. brž plača, ostalih 50.000 gld. pa v 5 letih, vsako leto po 10.000 gld., mesto pa vzame v svojo službo vrtnarja in hišnikarja. Gospod župan dr. Costa je v seji mestnega odbora 25. dne t. m. dobil nalogo, da se po grofu Grüne-u Njih. Veličanstvu spodobno zahvali. Ker so pa c. kr. deželni poglavar baron Schloissnigg, gosp. Kalman in gosp. župan iskreno si prizadevali za zaželjeni uspeh, je mestni zbor tudi njim izrekel zahvalo, kakor tudi g. dr. Schöppel-u, ki je prvi predlog v tej zadevi naredil. C. kr. dvorni svetovalec in ravnatelj cesarjevih grajščin gosp. Seifert, ki je posredoval to kupčijo, je bil za častnega mestjana izvoljen. Ker se je pa naša hranilnica mestu posebna dobrotnica stem skazala, da mu je brez posebnega poročstva posodila 22.000 gld., je tudi nji bila očitna zahvala izrečena. Za oskrbnike kupljene grajščine in poročevalce, kaj naj se ž njo počne, so bili po predlogu županovem izvoljeni gospodje Malič, dr. Orel in Sovan. — Ko je po Ljubljani počil glas, da je mesto kupilo in tako občinstvu ohranilo ‚najlepši kraj ljubljanski‘, so mestjani vsemu mestnemu zboru hvalo zapeli, da je tako srečno dovršil stvar, katero je župan s posebno marljivostjo obravnaval. Da je veselje mestjanov nad tem kupom res prav živo, znamenje je to, da so svetli knezoškof brž drugi dan županu poslali 1000 gld. v ta namen.« (Takrat je bil ljubljanski knezoškof Jernej Vidmar [1860—1875]. Op. pisca.)

Ko je devetdesetletni Radecki dne 5. januarja 1858. preminul, je mestna občina ljubljanska naročila akademskemu kiparju in livarju Antonu Fernkornu na Dunaju, naj izgotovi maršalov doprsnik. Le-tega so porabili za spomenik, kraseč Zvezdo od dne 19. marca 1860. do konca leta 1918. Podstavek za spomenik je napravil kamnoseški mojster Ignacij Toman. Spomenik je stal 7201 gld. — Nadalje je postavilo mesto Radeckemu tudi pred podturnskim gradom spomenik. Na njegovem kamnitnem podstavku je stal maršal v naravni velikosti iz litega železa. Ta kip, ki je bil na industrijski razstavi v Londonu odlikovan leta 1852., je kupil Jožef Benedikt Withalm, nekdanji lastnik kolizeja, od kneza Salma za 800 gld., čeprav je bil cenjen na 2000 gld., nato pa ga prodal mestu. Kip je bil ulit v Blanci na Češkem. Dne 7. novembra 1854. je prosil Withalm dr. Henrika Costo, naj mesto čimprej prevzame kip, ker mu v kolizeju primanjkuje

prostora. Občina je prošnji ugodila. Ker pa takrat ni bil ugoden čas za postavitev spomenika, so ga spravili v mestno shrambo in nanj — pozabili. Okoli leta 1881. so kip našli in ga postavili pred grad Tivoli, kjer je stal do dne 31. decembra 1918., ko je ponoči s spred omenjenim doprnikom kar izginil.

Meseca aprila leta 1870. so zgradili v parku vodomet s fantičem, ki stiska ribo, iz katere se dviga voda visoko v zrak, ter okrasili štiri stebriče okoli vodometu z ulitimi vazami. Bržčas je dobilo ob prav istem času tudi stopnišče spodaj štiri velike pse iz litega železa, o katerih se govori, da se je njihov stvaritelj Fernkorn zaradi neke izgubljene stave ustrelil. Lepo kovano ograjo vrhu stopnišča pred gradom so postavili leta 1886. Izdelala jo je tvrdka Gustav Tönnies. Leta 1899. so nadomestili prejšnje stopnice s sedanjim stopniščem z rampo.

Kjer je dandanes za gradom prostor za letno gledališče, je bil nekoč ribnik, ki so ga pred tremi, štirimi desetletji zasuli. Pred svetovno vojno je igrala tu ali pa tik ob gradu često vojaška godba. Vodnjak s pozlačenim kipom, ki je zdaj pod zelenim baldahinom nad teraso, je stal prej na levi strani gradu, in sicer nasproti bogotno rastoči veliki tisi.

V mesecu maju leta 1883. so bila izpeljana gozdna pota po tivolskem griču, a leto dni pozneje je odsek za olepšavo mesta dal napraviti več mostičev na poti, ki drži proti šišenskemu hribu odnosno zdaj prav za prav le do hotela »Bellevue«. V letih 1937. in 1938. je dala mestna občina vsa pota in vse steze, ki vodijo na Rožnik, ki je bil leta 1936. privzet k mestu, korenito preurediti, to je izravnati, utrditi in dobro posuti z gramozom.

Prostor v Tivoliju, kjer je dandanes velesejem, čedno ograjeno letno telovadišče Ljubljanskega Sokola z veličastnim vhodom, kopališče športnega kluba »Ilirije« in otroško igrišče, je bil uporabljan nekoč za slavnostne nastope vojske ob cesarjevem rojstnem dnevu in za mladinske igre srednješolskega dijaštva; nato pa za prirejanje različnih zabav in razveseljevanja. Na kraju sedanjega telovadišča in kopališča je bilo zgrajeno pred štiridesetimi leti veliko kolesarsko dirkališče, kakih petnajst let pozneje opuščeno in porušeno. Ta del Tivolija je bil potem pred vojno in še precej časa po njej namenjen zgolj potujočim cirkusom, panoramam, zverinjakom, komedijam, vrtljakom, streliščem in podobnemu. Tedaj so Lattermannov drevored bolj ko zdaj obiskovale, zlasti ob

nedeljah in praznikih, velike množice radovednega občinstva, kar pa mirnim šetalcem spričo hrupa in trušča ni bilo nič kaj všeč.

Omembe vredna je vsekakor še beležka »Slovenskega Naroda« z dne 11. aprila 1882. s tole vsebino: Leta 1881. se je pojavil med stanovalci tivolskega gradu legar, za katerim je umrla celo soproga nekega polkovnika. Ljubljance so se čudili, kako vendar je mogel nastati legar v poslopju, ki je precej oddaljeno od drugih hiš ter stoji med čednim parkom in smrekovim gozdom. Toliko večji pa je bil še preplah, ko se je zvedelo, da je zbolelo za nalezljivo boleznijo tudi šest gostov, ki so hodili zajtrkovat v bližnjo »Švicarijo«. Zato so začeli notranjost gradu preiskovati. In izsledili so vzrok: Vseh trinajst let, odkar so gospodarili na rotovžu nemškutarji, niso v gradu stranišča niti enkrat izpraznili.

Okoliš tivolskega in Cekinovega gradu je bil priklapljen Ljubljani šele leta 1892. Kjer je danes hotel Tivoli ali — boljše — samo mestna stanovanjska hiša, zgrajena od občine leta 1908., je bila prej »Švicarija«, ki jo je ustanovilo Kazinsko društvo ter otvorilo v njej gostilno in kavarno dne 8. junija 1835. z godbo in umetnim ognjem.

Velika sreča je za Ljubljano, da je postalo vse obširno tivolsko posestvo po tolikem menjavanju lastnikov in po toliko izpremabah v teku časa naposled mestna last. Zakaj če bi bil grad s krasno okolico vred v rokah zasebnikov, ki bi razpolagali z vsem po svoji mili volji, bi to gotovo nikakor ne koristilo prebivalstvu kakor tudi ne bi bilo na livadah tako lepo urejenih sprehajališč, kakor so dandanes, ki razveseljujejo domačine in privabljajo s svojo mikavnostjo množice tujcev.

Leta 1880. je napravila mestna občina stalni ribnik, ki ga je tri leta pozneje razširila na južnem delu. Sedaj meri ribnik okoli 8500 m². Mestni magistrat ga je prepustil nemškemu »Eislaufverein« in mu dovolil zgraditi paviljon za drsalce in gledalce. Ker pa društvo ni izpolnjevalo določil pogodbe in imelo samo nemške napise, je mestna občina pogodbo razveljavila ter prevzela drsališče v lastno oskrbo. Poleti so se v prejšnjih časih ljudje tudi vozili s čolni po ribniku.

Od leta 1921. pa do leta 1937. je telesno-kulturno društvo »Atena« uporabljalo prostor za železniško progo, kjer je zdaj izpeljana proti ribniku nova cesta, za telovadišče in igranje tenisa.

MLADINSKO SKRBTVO IN ZDRAVSTVO MESTA LJUBLJANE

NA MEDNARODNI MLADINSKO ZAŠČITNI RAZSTAVI II. BALKANSKEGA KONGRESA ZA
ZAŠČITO OTROK IN MLADINE V BEOGRADU LETA 1938.

V Beogradu se je vršil od 1. do 7. oktobra l. 1938. II. balkanski kongres za zaščito otrok in mladine, ki ga je priredila na iniciativo »Union Internationale de Securs aux Enfants à Genève« »Jugoslovanska Unija za zaščito otrok«. V zvezi s kongresom se je priredila istočasno tudi mednarodna mladinska zaščitna raz-

stava, ki je trajala od 1. do 25. oktobra. Razstave so se udeležile poleg balkanskih držav Jugoslavije, Bolgarije, Romunije, Turčije, Grčije in Albanije, tudi druge evropske države, in sicer Nemčija, Madžarska, Italija, Poljska, Anglija, Francija in Zedinjene države severne Amerike ter naknadno še češkoslovaška.